

ЎЗБЕК ОИЛАСИ МУСТАҲКАМЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ

*Эшмуродов Олмосбек Эламанович Термиз давлат педагогика институти
“Психология” кафедраси доценти в/б, психология фанлари бўйича
фалсафа доктори*

АННАТАЦИЯ

Ушбу мақолада жамият ҳаётининг ўзгариши, маълум жиҳатдан оилага, унинг аъзоларига боғлиқ бўлганлиги боис, бу муаммони ўрганиш ва таҳлил этиш долзарб жараён ҳисобланади. Ҳар бир миллат оила ва у билан боғлиқ жараёнга алоҳида эътибор қаратиб, оила ҳақидаги билимларни, тасаввурларни ва қадриятларни авлоддан авлодга етказишда қадриятларнинг ўрни ҳақида мулоҳаза юритилган.

Калит сўзлар: Оила, ижтимоий институт сифатида унинг аъзолари ёши, касби, фарзандларнинг сони, никоҳ ёши, эр-хотинларнинг миллий мансублиги, ҳудудий жиҳатдан яшаш жойини инобатга олиш, ота–она ва фарзандлар, оилавий ҳаёт тартиби, оилавий анъаналар ва қадриятларга эга эканлиги, мулоқот шакли, миллий одатлар.

Бугун биз учун муқаддас ҳисобланган оила ижтимоий тизим сифатида «ота–она ва фарзандлар», «эр-хотин ва қайнона-қайнота», «келин-куёв ва уларнинг яқин қариндошлари» каби муносабатлар мажмуидан таркиб топган бўлиб, набиралар, келин ва қуда-андаларга бўлган муносабатлар характери томонидан, оилавий ҳаёт тартиби, оилавий анъаналар ва қадриятларга эга эканлиги, мулоқот шакли, миллий одатларга риоя этилиши жиҳатларидан этномаданий хусусиятларни ўзида мужассамлаштиради. Бу жиҳатлар эса халқимизда, аҳолида миллий характер, миллий темперамент, миллий орзу, миллий истак, миллий ғурур, миллий шараф, миллий эътиқод, миллий қадрият ва миллий хотира таркиб топишида муҳим аҳамият касб этади.

Баркамол инсонни шакллантиришда оила ижтимоий институт сифатида бажарадиган вазифаларни бошқа бирон бир тузилма бажара олмайди. Шунинг учун, маънавий, ижтимоий–психологик жиҳатдан инсон учун оила биринчидан, яхши хулқ намуналарини топиб, уларни ўзлаштиришда ўзига

хос ўрин тутади; иккинчидан, ён-атрофдагилар билан ҳамкорлик қилиш мақсадида мулоқотга кириш йўллари топиш учун имкон яратади; учинчидан, фарзандларни мустақил ҳаётга тайёрлашда турли мазмундаги ахборотларни жамлаб, ҳаёт тажрибаларини ўргатиш ўчоғи сифатида хизмат қилади.

Кейинги йилларда кенг жамоатчилик ва олимларнинг диққатини ўзига жалб қилиб келаётган масалалардан бири шахс ва оила, оилавий муносабатлар муаммосидир.

Шарқда қадим-қадимдан оила муқаддас ватан саналган. Агар оила соғлом ва мустаҳкам бўлса, маҳаллада тинчлик ва ҳамжиҳатликка эришилади. Бинобарин, маҳалла, юрт мустаҳкам бўлсагина, давлатда осойишталик ва барқарорлик ҳукм суради. Зеро, оила фаровонлиги миллий фаровонлик асосидир».

Инсон маънавиятини шакллантиришнинг энг мақбул маскани оиладир. Оила қайси миллатга мансуб бўлса, ўша халқнинг маънавиятини ўзида мужассамлаштириб, бир неча асрлик тарихга эга бўлган анъаналарни, маънавиятни авлоддан-авлодга етказди. Агарда шахснинг шаклланишида биологик, табиий ва маданий муҳит, ижтимоий тажриба, одамлар билан муносабат каби омиллар муҳим аҳамият касб этишини инобатга олсак, буларнинг барчаси оилада мужассамлашгандир. Зеро, шахс маънавияти, унинг дунёқараши, эътиқоди, ҳаётий тамойиллари, идеаллари, қадриятлари, кўникмалар мажмуи асосан оилада шаклланади. Шу маънода, оила маънавият кўрғони ҳисобланиб, оила қайси миллатга тааллуқли бўлса, ўша миллатнинг маънавиятини ўзида акс эттиради. Шарқ оилаларида тарбияланган фарзандлар қатъиятли, матонатли, мақсадга интилувчан, масъулиятли ва ўзига нисбатан талабчанлиги, меҳнатсевар, дўстпарварлиги билан ажралиб туради. Уларга ҳиссиётларни бир маромда тутиш, мулоҳазалилик, содиқлик, турли қийинчиликларга чидамли бўлиш, хушчақчақлик, ҳар хил шароитларга тез мослашиш хусусиятлари хосдир. Айнан шу ўзига хосликлар мажмуаси этнопсихологик хусусиятлар сифатида

эътироф этилиб, шарқ оилаларини бошқа миллатга мансуб оилалардан ажратиб туради.

Марказий Осиё халқларининг оила хусусидаги қарашлари, фикр-мулоҳазалари Махмуд Қошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Насриддин Тусий, Амир Темур, Алишер Навоий сингари мутафаккирларнинг асарларида ўз аксини топган. Миллий психология тарихида ҳудудимиздаги ижтимоий-психологик фикрлар таракқиётида ўтмиш мутафаккирларимизнинг маданий-маърифий қарашлари муҳим ўрин тутди.

Ўзбек оиласига хос ижтимоий-психологик хусусиятлар, илғор урф-одат ва анъаналар асрлар давомида шаклланиб, ривожланиб, таракқий топиб келган. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислом Каримов таъкидлаб ўтганидек, «Ўзбек оиласи мустабидлик замонида ҳам ўзининг тарихан шаклланган қиёфасини йўқотмади. Улуғ адибимиз Абдулла Қодирий қаҳрамонларидан бирининг «Бу хонадондан ҳеч ким норизо бўлиб кетган эмас», деб айтган гапларида элимизга хос катта ҳаётий фалсафа мужассам».

Маълумки, оилавий турмуш муносабатлари оиланинг ўтган ижтимоий тузумларга, ҳозирги мавжуд ва келажакдаги ижтимоий ҳаётга боғланиб кетганлиги билан иккиёқлама хусусият касб этади. Барча замон ва даврларда, синфий жамиятларда оилавий муносабатларнинг ижтимоий ва индивидуал, синфий-табақавий, миллий-этник хусусиятларга, ўзига хос белгиларига эга жиҳатлари мавжуддир. Булар эса оилавий муносабатларнинг психологик ва маънавий, ижтимоий-иқтисодий, маданий-ахлоқий алоқалари хусусиятларини белгилашга асос бўлади.

Оила, таъбир жоиз бўлса, кишининг ҳаёт йўли, фаолияти бошланадиган энг биринчи жамоа саналиб, инсон илк бор инсонни шу ерда кўради, у ҳақда тушунча, тасаввурга эга бўлади. Оилада, аввало, бола учун энг яқин кишилар, унинг ота-онасидир. Шунинг учун ҳам боланинг хулқ-атвори, характери, одат ҳамда кўникмалари оилада шаклланади. Чунки оила ўз

аъзолари билан узлуксиз ўзаро таъсир этиб, унинг фаолияти, юриш-туришини назорат этиб боради.

Ўзбек оилаларидаги ўзаро ҳурмат, эҳтиром, ота-онага эъзоз, фарзандларга меҳр-шафқат ва кичикларга иззат-икром бу кишини баркамол инсон, мукамал шахс сифатида шакллантирадиган, ахлоқий ва маънавий жихатдан гўзал ҳамда етук қиладиган, инсоний фазилатларни ривожлантирадиган қадриятлар бўлиб ҳисобланади. Ва бу қадриятларнинг мазмун-моҳияти фарзандлар онгига дастлаб оилада сингдирилади.

Жамиятда оила доим ҳам муҳаббат асосига қурилавермайди. Урф-одат, шароит тақозоси, ота-она орзуси билан ҳам оила ташкил топиши мумкин. Ота-оналар фарзандлар орқали келажак авлоднинг, наслнинг давомийлигини таъминлайдилар, яъни оиланинг репродуктив функцияси намоён бўлади. Ота-она ҳар қандай шароитларда ҳам фарзандлари олдидаги ўз вазифа ва мажбуриятларидан воз кечишлари мумкин эмас.

Оилавий муносабатларда, умуман ижтимоий муносабатларда ҳар бир шахс гуруҳдаги ўз статуси, мавқеи, мақомидан келиб чиққан ҳолда муомала, муносабатга киришади.

Оила жамоа шаклидаги ижтимоий-психологик тузилма бўлганлиги боис, ёзувчи романларида ўзбек оиласининг психологик қиёфасини тасвирлаб бера олган. Шунингдек, асарларда ўзбек оиласидаги шахслараро муносабатлар иерархик тузилишга эга бўлиб, бу гуруҳ аъзоларининг мавқеига (статусига), ёшига боғлиқ равишда амалга оширилиши акс эттирилади.

Ижтимоий психологияда оилага жамиятнинг асосий ячейкаларидан бири сифатида қаралади. Шахс шаклланишида оиладаги муҳитнинг таъсири, аҳамияти юқори эканлиги, шу билан бирга, оилада ихтилофлар, низоларнинг юзага келиши ёхуд ижтимоий-психологик муҳитнинг бузилиши шахслараро муносабатлар хусусиятларига таъсир қиладиган ҳолат ва вазиятларга олиб келиши мумкин.

Умуман олганда, ўзбек халқининг оилавий масалалар билан боғлиқ узок даврлар мобайнида шаклланган миллий психологик қиёфаси ўз мазмунини турли мотивлар таъсири доирасида намоён қилаверади. Ўзбек этносининг кундалик турмушида ҳам бу жиҳатлар кузатилади. Бу ҳол нафақат бадиий адабиёт намунасида, балки бугунги кун реал ўзбек оиласини куриш билан боғлиқ жараёнларда ҳам гавдаланади.

Оила шахснинг ғоявий, сиёсий, иқтисодий қарашларини шакллантирувчи, теварак-атрофга, дунёга муносабатлари тизимини, яъни дунёқарашини, эътиқодини, эҳтиёжларини, қизиқишларини, идеалларини, мотивларини, ҳаётий мақсадини йўналишини белгиловчи жамиятнинг энг кичик бўғинини сифатида муҳимдир.

Оила ижтимоий-тарихий тараққиёт жараёнида турли анъана, маросим, урф-одат, расм-русумларни вужудга келтирганлиги, булар жамиятнинг ривожланишига, шахснинг ҳар томонлама, жисмоний, маънавий жиҳатдан камолотга эришишига, унинг ҳаёт тарзига ўз ижобий таъсирини ўтказиб келган. Оиладаги соғлом, ижобий психологик муҳит, оила аъзолари ўртасидаги эмоционал яқинликдан фарзандларда ота-онага, қариндош-уруғларга нисбатан ҳурмат, меҳр-оқибат сингари энг юксак, эзгу хислатлар тарбияланади, инсоний фазилатлар шаклланади.

Олимларнинг таъкидлашларича, кишининг характери, дунёқарашини ижтимоий меҳнат фаолияти таъсирида, тарбия ҳамда ҳаёт тарзининг маҳсули сифатида таркиб топади. Шахснинг йўналишлари-эҳтиёжлари, мотивлари, қизиқишлари, идеаллари, иштиёқи характернинг мазмунини ташкил этади. Худди мана шулар кишининг ижтимоий воқеа ва ҳодисаларга, жамиятга, жамоага, бошқа кишиларга нисбатан муносабатлари хусусиятини белгилайди. Шахснинг дунёқарашини, яъни табиатга, жамиятга ҳамда уларнинг ривожланишига бўлган қарашлари системасини йўналишининг ғоявий асосини ташкил қилади. Шахсий мотивлар эса жамият, синф, жамоа томонидан ҳал қилиниши лозим бўлган ижтимоий эҳтиёжлар, муаммолар ва

вазифаларнинг шахс (ижодкор) томонидан ўзлаштирилиши, ўрганилишида акс этади.

Умуман олганда, муайян халққа, миллатга хос бўлган бадиий адабиёт ўша халқнинг, шу билан бирга ёзувчининг миллий психологик хусусиятларини аниқлашда катта аҳамият касб этади. Чунки инсонларнинг таъб ва дидлари, характери, ҳис-туйғулари, интилишлари ижтимоий-иқтисодий, тарихий-маданий шарт-шароитларда шаклланади, ривожланади. Бадиий асар мазмунида акс этган урф-одат, ахлоқ-одоб, шахслараро муносабатлар меъёрларига доир тасаввур ва тушунчалар халқнинг рухий ҳолати, кишиларнинг анъанавий, этнопсихологик хусусиятлари, маиший турмушига оид билимларни, ахборотларни ўзлаштириб олишга имкон яратади.

Адабиётлар

1. О. Эшмурадов. Оила мустаҳкамлигини таъминлашнинг ижтимоий-психологик омиллари мавзусидаги психология фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси 2022 йил
2. Eshmurodov, O. (2022). ҚАЙНОНА ВА КЕЛИН ЎРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАРНИНГ БОЛАЛАР ТАРБИЯСИГА ТАЪСИРИ . Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7431>
3. Narbasheva, M. A. (2021). The importance of pedagogical and psychological literacy of parents in preparing children for school education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(1), 728-732.
4. ОЭ Эшмурадов - [Оиланинг маънавий-ахлоқий хусусиятлари ва оила мустаҳкамлигини таъминлаш имкониятлари](#) Academic research in educational sciences, 2021 ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES
5. ОЭ Эшмурадов [Оилавий муносабатларда шахс мослашувчанлиги хусусиятининг оила мустаҳкамлигига таъсири: doi: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.21.57.012>](#) Образование и инновационные исследования ..., 2021